

Bożena Gulla, Kinga Tucholska,
Małgorzata Wysocka-Pleczyk

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Indywidualna perspektywa czasowa osób skazanych na kary izolacyjne – implikacje dla oddziaływań resocjalizacyjnych

Abstrakt: autorzy prezentują nowe spojrzenie na perspektywę temporalną, mogącą pełnić rolę uzupełniającą w resocjalizacji osób odbywających kary izolacyjne w warunkach zakładu karnego. Nieuwzględnianie w dotychczasowych koncepcjach resocjalizacji osobistych preferencji temporalnych skazanych może być przyczyną niepowodzeń podejmowanych oddziaływań. Indywidualizacja propozycji resocjalizacyjnych w odniesieniu do dominującej orientacji czasowej osoby osadzonej czyni je bardziej adekwatnymi wobec osobistych mechanizmów psychologicznego funkcjonowania, bardziej dostępnymi poznawczo dla skazanego, motywuje do większego zaangażowania w tak zaplanowaną resocjalizację i równocześnie sprzyja zrównoważeniu perspektywy temporalnej w przyszłości. Zbalansowana orientacja czasowa jest zasobem, który po opuszczeniu zakładu karnego przez skazanego będzie sprzyjał jego odejściu od przestępczości.

Słowa kluczowe: perspektywa czasowa, kara pozbawienia wolności, resocjalizacja.

Czasowy aspekt kary izolacyjnej

Pomimo często podnoszonych argumentów przeciwko karze pozbawienia wolności (por. Ciosek 2008a), a także mimo istnienia w kodeksie karnym szeregu innych, niekiedy nawet bardziej dotkliwych dla skazanego kar, kary izolacyjne należą nadal do najczęściej i najszerzej stosowanych (por. Bałandynowicz 2009).

Kara izolacyjna nakłada na osadzonego szereg ograniczeń. Przede wszystkim ma on obowiązek przebywania w ograniczonej przestrzeni, w warunkach, które prowadzą do deprywacji wielu potrzeb. Zmianie ulegają zarówno potrzeby biologiczne (ruch fizyczny, zindywidualizowany sposób odżywiania, czas snu, warunki higieniczne), jak też potrzeby psychologiczne i społeczne. Więzień nie ma możliwości swobodnego decydowania o sobie i swoim rytmie dnia, przebywa w warunkach deprywacji bodźców, musi pozostawać w kontakcie z innymi skazanymi w warunkach zagęszczenia przestrzeni. Jest pozbawiony statusu społecznego poprzedzającego odbywanie kary, a jego więzienna pozycja zależy od siły fizycznej, agresywności i bezwzględności. Podlega procesom prizonizacji, ulega społecznej degradacji i stygmatyzacji (Ciosek 2003; Bałandynowicz 2010).

Zasądzona długość okresu izolacji jest podstawowym kryterium kary. W tej sytuacji naturalna jest stała świadomość i obserwacja odcinków czasu, który upływając, przybliża osadzonego do upragnionej wolności. Więźniowie starają się okres ten kontrolować, stosując różnorodne sposoby znakowania kolejnych dni, miesięcy i lat kary izolacyjnej, odliczając czas pozostały do uwolnienia z więzienia.

Należy podkreślić, że „czas więzienny” (ang. *prison time*) istotnie różni się od tego na wolności (Cope 2003). Z jednej strony, jest ściśle organizowany i nadzorowany przez personel i rytm życia zakładu karnego, jego struktura narzucona jest z zewnątrz, a więzień pozbawiony jest możliwości osobistej kontroli nad nim, z drugiej zaś, w ramach istniejącej struktury, osadzony dysponuje nadmiarem czasu i niewielkimi możliwościami jego zagospodarowania wedle swojej woli, co w warunkach izolacji jest szczególnie uciążliwe.

Więźniowie na różne sposoby próbują przywyknąć do szczególnego charakteru „czasu więziennego”, który dłuży się, szczególnie, gdy jest niezorganizowany i upływa beczynnie. Wówczas pojawia się pragnienie, aby wypełnić go działaniami przyspieszającymi jego bieg. Zajęcia te mogą mieć różny charakter – od konstruktywnych (angażowanie się w czynności samoobsługowe, praca zarobkowa dostępna w zakładzie karnym, nauka, rozrywki – czytanie, rozwiązywanie krzyżówek), do destruktywnych (wywoływanie bójek, organizowanie działań przemocowych wobec innych skazanych – przemoc materialna lub seksualna, angażowanie się w tzw. „drugie życie”). Także używanie narkotyków może być rodzajem strategii radzenia sobie z czasem, który pozostał do wyjścia na wolność (Cope 2003). Zawsze, gdy coś się dzieje, kara upływa szybciej i staje się łatwiejsza do zniesienia.

W polskim więziennictwie wykorzystywane są liczne, zróżnicowane instrumenty i środki resocjalizacyjne (Ciosek 2008b), które, zależnie od okresu, na jakim są skoncentrowane lub jaki obejmują, można podzielić na trzy kategorie. Pierwsza z nich obejmuje odniesienie do czasu minionego. W rozmowach wychowawców z osadzonymi pojawiają się wątki dotyczące dokonanego czynu, tego, w jakim stopniu wpłynął on na życie więźnia, niekiedy skruchy lub żalu. Przy głębszym kontakcie, także w rozmowach z psychologiem więziennym, mogą uwidocznić się traumatyczne doświadczenia z dzieciństwa skazanego, na przykład z rodzin,

w których panowała przemoc i dochodziło do wykorzystywania seksualnego, lub z bliższego okresu, jak nieudane związki, zdrady, rozstania. Zależnie od głębokości problemów, więzień może wymagać pracy terapeutycznej, socjoterapii (Sawicka 2008) lub jedynie umożliwienia odreagowania emocji i udzielenia porad przez wychowawcę, który buduje z nim osobisty kontakt, stając się autorytetem, nauczycielem właściwego postępowania, a zarazem oparciem.

Kolejna kategoria obejmuje skupienie na tym, co dzieje się w trakcie odbywania kary. Zachowanie skazanego, jego aktywność, relacje z innymi osadzonymi, ewentualne konflikty, wywiązywanie się z obowiązków, przestrzeganie regulaminu – to wszystko wymaga omówienia i właściwego ukierunkowania. W obliczu deprywacji wielu bodźców, część organizowanych zajęć ma nie tylko wymiar wychowawczy, ale równocześnie aktywizujący. Proponowane programy o charakterze treningowym mają na celu rozwijanie różnorodnych kompetencji (głównie interpersonalnych i społecznych) objętych nimi więźniów. Spacerzy, rozwijanie zainteresowań, zajęcia sportowe, rozrywka sprzyjają utrzymaniu kondycji psychofizycznej. Wszystkie oddziaływania mają na celu uspołecznienie skazanych, ale także zyskanie przez nich tożsamości człowieka, który popełnił błąd, ale chce i próbuje go naprawić, a nie tożsamości nieodwołalnie przestępczej.

Podczas odbywania kary podejmowane są również wysiłki zmierzające do zaplanowania przyszłości osadzonego. Dzieje się to podczas całego okresu wykonywania kary, jednak jest formalnie obowiązkowe w okresie 6 miesięcy poprzedzających zwolnienie (art. 164 kkw). Wychowawca, psycholog więzienny i – na podstawie decyzji komisji penitencjarnej – kurator penitencjarny/sądowy, znając sytuację życiową więźnia, starają się wraz z nim zaplanować – krok po kroku – jego działania po opuszczeniu zakładu karnego. Najważniejsze są kwestie bytowe – dokumenty, miejsce do zamieszkania, środki do życia, przynajmniej doraźne źródło utrzymania. Nie mniej ważne jest trzymanie się byłego więźnia z dala od środowiska przestępczego. Dalsze plany w dużej mierze są zależne od relacji skazanego z bliskimi i ich wsparcia. Istotne sprawy to poszukiwanie pracy lub organizacja własnej działalności gospodarczej, zdobycie kwalifikacji zawodowych, dalsza edukacja. Praca ze skazanym w ostatnim okresie odbywania kary służy przygotowaniu go do życia na wolności i sprzyja dostosowaniu społecznemu i odejściu od przestępczości (Ambrozik 2008). Oddziaływania muszą być zindywidualizowane, dostosowane do sytuacji osadzonego oraz jego predyspozycji osobistych i motywacji. Wśród skazanych są osoby mające dobre oparcie w rodzinie, posiadające fach, które są silnie zmotywowane do zmiany własnego zachowania, są jednak także osoby nieporadne, słabo osadzone w sieci społecznej, o niskich kompetencjach zawodowych i nierealnej wizji własnej przyszłości. To oni są przede wszystkim adresatami intensywnych oddziaływań obejmujących diagnozę sytuacji życiowej oraz ofertę trafnie dobranych środków pomocy postpenitencjarnej. Opracowanie „programu wolnościowego” (Liszke 2009) to podstawa ich udanego powrotu do społeczeństwa i reintegracji.

Perspektywa przeszłości, teraźniejszości i przyszłości jest w pełni, w zindywidualizowany sposób, wykorzystywana w polskim więziennictwie. Niestety, mimo wielkiego wysiłku kadry penitencjarnej, nie zawsze wyniki pracy z osadzonym są zadowalające. Uzupełnienie diagnozy osadzonego o znajomość jego osobistych preferencji temporalnych może pozwolić na uzyskanie większych sukcesów. Wydaje się bowiem niemożliwe lub trudne efektywne zaplanowanie przyszłości po opuszczeniu zakładu karnego przez więźnia i zrealizowanie przez niego tych planów, jeśli jego orientacja temporalna skupia się na przeszłości, a przyszłościowa perspektywa jest mglista i przepojona lękiem. Podobnie, niełatwo będzie uzyskać gotowość skazanego do podjęcia wysiłku współpracy w resocjalizacji, przejścia drogi edukacji zawodowej w zakładzie karnym, spłacenia zobowiązań alimentacyjnych, jeśli jest on skupiony wyłącznie na tym, by teraźniejszość przynosiła mu jak najwięcej przyjemnych doznań, stymulacji, a jak najmniej obciążeń. I w końcu, więzień odcinający się od doświadczeń przeszłości nie uczy się na własnych błędach i nie wyciąga wniosków z uprzednich doświadczeń. Stąd sądzić należy, że wiedza o orientacji temporalnej osadzonych umożliwi dotarcie do tych z nich, z którymi nie wiązano nadziei na uzyskanie pozytywnych oddziaływań i umożliwi jeszcze wyższy stopień indywidualizacji propozycji resocjalizacyjnych.

Koncepcja perspektywy czasowej i jej znaczenie adaptacyjne

Zgodnie z psychologiczną koncepcją czasu Philipa Zimbardo i Johna Boyda (2009), codzienny przepływ osobistych doświadczeń kształtowany jest przez charakterystyczną dla danej osoby perspektywę czasową. Podejmując jakiekolwiek działania, człowiek może opierać się przede wszystkim na wspomnieniach (orientacja przeszłościowa), na spodziewanych konsekwencjach (orientacja na przyszłość) lub na bezpośrednio doświadczanej stymulacji (orientacja na teraźniejszość). Zwykle jedna z tych perspektyw dominuje i znacząco wpływa na podejmowane decyzje i sposoby działania. Ludzie różnią się między sobą perspektywami czasowymi, tj. stopniem skupiania się na przeszłości, teraźniejszości bądź przyszłości. Szczególna dla danej osoby koncentracja na określonym wymiarze czasu może być efektem wpływu wielu różnych czynników o charakterze kulturowym, edukacyjnym, religijnym, związanym z pochodzeniem społecznym lub modelowaniem w rodzinie.

Zimbardo i Boyd (1999, 2009) wyróżnili pięć podstawowych perspektyw czasowych, którymi są: przeszłość pozytywna (koncentracja na dobrych wspomnieniach), przeszłość negatywna (koncentracja na tym, co poszło źle), teraźniejszość hedonistyczna (życie chwilą i koncentracja na tym, co przyjemne), teraźniejszość fatalistyczna (odbieranie tego, co się wydarza, jako nieuchronnego i niezależnego

od podejmowanych działań), przyszłość (uwzględnianie możliwych konsekwencji bieżących działań, planowanie)¹.

Za optymalny – ze względu na utrzymanie zdrowia fizycznego i psychicznego oraz dobrego funkcjonowania społecznego – Zimbardo uznaje stan równowagi (ang. *balanced time perspective*) pomiędzy orientacją na przyszłość, hedonistycznym nastawieniem na teraźniejszość (umiejętnością cieszenia się chwilą) oraz pozytywnym stosunkiem do przeszłości. Z badań wynika, że takie ustosunkowanie do wymiarów czasu wiąże się m.in. ze skłonnością do rozważania możliwych konsekwencji obecnych zachowań, ambitnym dążeniem do celów przyszłościowych, pracowitością, optymizmem, wysokim poziomem kontroli wewnętrznej, obniżonym poziomem lęku i depresyjności, wysokim poziomem poczucia własnej wartości (Zimbardo, Boyd 2009).

Uznaje się natomiast za nieadaptacyjną orientację na przeszłość ocenianą negatywnie, teraźniejszość postrzeganą fatalistycznie i brak ukierunkowania na przyszłość. Niezrównoważoną perspektywę czasową Zimbardo wiąże, na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych, z niskim poziomem stabilności emocjonalnej, podwyższonymi wskaźnikami lęku i depresji, agresywnością, niskim poziomem samokontroli, silną potrzebą poszukiwania nowości i wrażeń, brakiem jasno sprecyzowanych celów, obniżonym poczuciem własnej wartości i efektywności własnych działań, brakiem satysfakcjonujących relacji z innymi (Zimbardo, Boyd 1999; por. Tucholska 2007).

Orientacja na teraźniejszość o typie hedonistycznym jest związana z nieumiejętnością kontrolowania się oraz z brakiem nadziei na przyszłość (Sobol, Oleś 2002). Może jednak pełnić rolę obronną wobec traumatycznych doświadczeń przeszłości i budzącej lęk przyszłości. Koncentracja na teraźniejszości typu *carpe diem*, skupienie na „tu i teraz” i korzystanie z każdej chwili życia, łączy się z satysfakcją z życia w większym stopniu niż orientacja temporalna ku przyszłości lub przeszłości – sprzyja pełnemu doświadczaniu samego siebie i świata. Dominująca orientacja temporalna na teraźniejszość hedonistyczną jest jednak związana ze skłonnością do podejmowania zachowań ryzykownych. Na jej związek z nadużywaniem alkoholu, papierosów i narkotyków wskazali Kelli A. Keough, Zimbardo i Boyd (1999). Zgodnie z wynikami przeprowadzonych przez nich badań, prezentystyczna perspektywa czasowa wiąże się ze zwiększoną tendencją do podejmowania ryzyka, podczas gdy przyszłościowa perspektywa czasowa – z niższą tendencją do zachowań ryzykownych. Nancy M. Petry, Warren K. Bickel i Martha Arnett (1998) w badaniach uzależnionych od heroiny narkomanów stwierdzili skrócone horyzonty czasowe, słabą koncentrację na przyszłości oraz zmniejszoną zdolność przewidywania wydarzeń w przyszłości i niską wrażliwość na odległe

.....

¹ Opracowana przez Zimbardo metoda, tj. „Kwestionariusz postrzegania czasu” („Zimbardo Time Perspective Inventory”, ZTPI), pozwala zmierzyć nasilenie poszczególnych perspektyw czasowych i wykreślić profil temporalny danej osoby.

konsekwencje własnych działań. Natalia Cybis (2012) natomiast traktuje orientację temporalną jako rodzaj mediatora między cechami osobowości a zmiennymi behawioralnymi, m.in. rodzajem uzależnienia od Internetu. Szczególnie perspektywa przeszłościowa negatywna okazała się istotna dla większości typów uzależnienia od Internetu z wyjątkiem erotomanii internetowej, podczas gdy perspektywa przeszłościowa pozytywna wykazała ujemny związek z uzależnieniem od gier internetowych, pełniąc rolę czynnika ochronnego. W badaniach Małgorzaty Sobol i Piotra Olesia (2002) zaobserwowano interesujący związek między długością prospektywy a długością retrospektywy – przy zmniejszaniu się koncentracji na przyszłości równocześnie maleje zainteresowanie przeszłością.

Uwięzieni w czasie

Swoistym ideałem w wymiarze temporalnego funkcjonowania człowieka jest posiadanie przez niego zrównoważonej perspektywy czasowej, co oznacza pełny horyzont temporalny (tj. świadomość własnej przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, dobry dostęp do treści z nimi związanych) oraz zdolność do elastycznej zmiany orientacji temporalnej w zależności od wymagań sytuacji (Boniwell, Zimbardo 2007). Osoby ze zrównoważoną perspektywą czasową swobodnie „poruszają się” pomiędzy wspomnianiem przeszłych doświadczeń, obecną sytuacją i świadomością przyszłych konsekwencji podejmowanych działań. Nie czują się „uwięzione” w żadnym z wymiarów czasu i przytłoczone przykrymi emocjami (jak np. poczucie winy czy resentymenty w związku z przeszłością, napięcie w związku z tym, jaka jest ich obecna sytuacja, lęk przed przyszłością).

Bardzo często dochodzi jednak do rozwinięcia i utrwalenia tendencji do przeakcentowywania jednego z trzech wymiarów czasu, co powoduje kognitywne „nachylenie” ku przeszłości, teraźniejszości bądź przyszłości (ang. *time bias*). Utrwalona skłonność i zawężenie perspektywy czasowej do określonych wymiarów czasu staje się względnie trwałą dyspozycją (cechą) i pozwala przewidzieć, jak osoba będzie reagować w większości sytuacji życiowych. Stabilność dyspozycji, jaką jest indywidualna perspektywa czasowa i orientacja temporalna osoby odbywającej karę izolacyjną, jest związana z jej dotychczasowymi doświadczeniami życiowymi, dominującymi stanami emocjonalnymi, zdrowiem psychicznym, cechami osobowości i wpływa na funkcjonowanie jednostki we wszystkich aspektach. Decyduje ona również o sposobie radzenia sobie z czasowym aspektem kary izolacyjnej, a szczególnie z wykorzystaniem możliwości resocjalizacyjnych dla odbudowania własnego życia po okresie odbywania kary.

Opierając się na koncepcji Zimbardo i Boyda (2009), proponujemy krótki opis osób osadzonych, dla których charakterystyczne jest zawężenie pełnej perspektywy temporalnej, co rzutuje na ich funkcjonowanie w warunkach izolacji więziennej i szanse na readaptację po opuszczeniu zakładu karnego (Gulla, Tucholska 2012).

- „Więźniowie przeszłości” uciekają w przyjemne wspomnienia, co łączy się z idealizacją czasu przed skazaniem (tzw. nostalgiczne wycofanie) lub, obawiając się wzruszeń i silnych emocji, całkowicie odcinają się od nich, nie chcąc pogłębiać odczuwanej frustracji (orientacja na przeszłość pozytywną). Wśród osadzonych, dla których przeszłość jest wciąż żywa, są również ci z nią niepokodzeni, często rozmyślający nad własnymi zranieniami, mający tendencję do ruminacji i niemogący uwolnić się od wspomnień traumatycznych wydarzeń (orientacja na przeszłość negatywną).
- „Więźniowie chwili obecnej” to osoby, w których doświadczeniu dominuje terażniejszość, zwłaszcza bolesne przeżycia związane z odbywaniem kary; koncentrują się na ponurej codzienności, trudnościach życia więziennego, związanych z nimi negatywnych uczuciach – lęku, złości, bezsilności, beznađejności (orientacja terażniejsza – fatalistyczna).
- „Więźniowie przyszłości” – co prawda wybiegają myślami w przyszłość, jednak bardzo często jest to myślenie życzeniowe, nieoparte pracą dla przyszłości w terażniejszości. Wielu z nich ucieka w fantazje o przyszłości i nierealne marzenia, które bez wytrwałych działań są skazane na niepowodzenie. Dla jeszcze innych silna obawa o przyszłość, lęk i niepewność powoduje unikanie myślenia o niej (orientacja na przyszłość negatywną).

Uwzględnienie w postępowaniu wobec osadzonych ich indywidualnej perspektywy czasowej, pozwala na zrozumienie tego, że sposób doświadczenia czasu odbywania kary izolacyjnej może być bardziej lub mniej dotkliwy dla danej osoby w związku z jej indywidualnymi predyspozycjami temporalnymi. Koncentracja na konkretnym wymiarze czasu (orientacja na przeszłość, terażniejszość lub przyszłość) i sposób, w jaki ten wymiar jest postrzegany (pozytywny lub negatywny), prawdopodobnie odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu postawy więźnia w czasie odbywania kary, jak również może determinować szanse na dokonanie pozytywnej zmiany i odejście od przestępczości po jej zakończeniu.

Dotychczasowe wyniki badań dotyczących perspektywy i orientacji czasowej skazanych, a także formułowanych przez nich krótkoterminowych i długoterminowych celów, należy uznać za fragmentaryczne (Barnaś 2010; Teuscher, Mitchell 2011). Biorąc pod uwagę ograniczoną liczbę takich badań i niespójność ich wyników (wynikającą głównie ze stosowania różnych metod pomiaru, których wyniki trudne są do porównania), kwestia wydaje się wymagać dalszych analiz. Identyfikacja zjawisk psychologicznych związanych z czasem może wskazywać nowe kierunki resocjalizacji i formy terapii skierowanej do uwięzionych.

Resocjalizacja a doświadczenie czasu przez osadzonego

Wobec osadzonych rozwijane są różnorodne oddziaływania resocjalizacyjne, jednak stopień zaangażowania więźniów i końcowa skuteczność proponowanych pro-

gramów w zapobieganiu recydywie, jest raczej niska. Jedną z przyczyn niewielkiej efektywności programów resocjalizacyjnych może być nieuwzględnianie w nich indywidualnej perspektywy i orientacji temporalnej osadzonych. Jak wspomniano, ma ona charakter dyspozycji stałej, której zmiana jest możliwa jedynie w warunkach ukierunkowanych oddziaływań (por. Zimbardo i in. 2013), a która w znaczący sposób determinuje funkcjonowanie każdej osoby, w przypadku przestępcy zarówno w okresie dokonywania czynów zabronionych, jak i podczas odbywania kary oraz po opuszczeniu zakładu karnego.

Nowoczesna resocjalizacja ma wymiar podmiotowy, twórczy, cechuje ją brak unifikacji. Na konieczność zindywidualizowania oddziaływań resocjalizacyjnych wskazuje Konopczyński (2009), podkreślając znaczenie formułowania indywidualnych celów i planów w dążeniu do osiągnięcia pożądanej zmiany w resocjalizacji. Postulując zróżnicowanie oddziaływań resocjalizacyjnych w odniesieniu do osobistej perspektywy czasowej osadzonego, można odwołać się do badań grup klinicznych, które wskazują na konieczność dostosowania oferowanych oddziaływań terapeutycznych do indywidualnej orientacji temporalnej. W badaniach Jana Chodkiewicza i Katarzyny Nowakowskiej (2011) stwierdzono, iż pacjenci uzależnieni od alkoholu, rozpoczynający terapię odwykową, przejawiają orientację temporalną skoncentrowaną na przeszłości oraz teraźniejszości (w wymiarze hedonizmu i fatalizmu), natomiast koncentracja na teraźniejszości (w wymiarze dostrzegania wartości każdej chwili, *carpe diem*) i na przyszłości jest u nich niska. Kobiety i mężczyźni uzależnieni różnią się preferowaną orientacją temporalną. Kobiety o prezentystycznej perspektywie temporalnej były nastawione bardziej fatalistycznie, podczas gdy mężczyźni – hedonistycznie. Wskazuje to na konieczność dostosowania oddziaływań terapeutycznych do trwających w poczuciu bezradności kobiet i mężczyzn, nieumiejących odraczać gratyfikacji ani przewidywać skutków własnych działań. Mężczyźni, którzy ukończyli terapię odwykową, koncentrowali się przede wszystkim na przyszłości, co sprzyjało sukcesowi terapii. Kobiety, kończące terapię, w mniejszym stopniu niż te przerywające leczenie, były skoncentrowane na przeszłości oraz na hedonistycznej orientacji teraźniejszej.

Iwona Niewiadomska (2007) traktuje orientację temporalną jako jeden z wymiarów osobowości związanych z aktywnością intencjonalną. Pamięć autobiograficzna decyduje o podejmowaniu działań, które w przeszłości zakończyły się sukcesem. Retrospektywna analiza dokonań stanowi podstawę budowania perspektywnych wizji przyszłości – poznawczych reprezentacji, które umożliwiają przewidywanie zarówno sukcesów, jak i porażek, wytyczając bliskie i odległe cele działania. Niewiadomska i Joanna Chwaszcz (2010), wskazują na decydujące znaczenie orientacji temporalnej dla kształtowania się poczucia własnej skuteczności. Niska skuteczność działań celowych jest związana z nieuwzględnianiem w planowaniu przyszłości realnych możliwości własnych, stawianiem sobie nieosiągalnych celów, z niezdolnością do odroczenia gratyfikacji i niewystarczającym korzystaniem z doświadczeń przeszłości dla przewidywania konsekwencji postępowania.

Osoby odbierające bieżącą sytuację jako szczególnie trudną, z którą nie potrafią sobie skutecznie poradzić, a którą równocześnie próbują kontrolować, odczuwają narastający niepokój, napięcie i lęk, będące czynnikami predysponującymi do zachowań dewiacyjnych i przestępczych. Analizując w grupie przestępców osobowościowe determinanty skuteczności kar izolacyjnych, Niewiadomska (2007) poszczególne wymiary rozpatruje zawsze w minionej, aktualnej i przyszłej perspektywie czasowej, podkreślając tym samym znaczenie ram temporalnych dla całości funkcjonowania człowieka, w tym także dla dyspozycji, odpowiedzialnych za skuteczność kar izolacyjnych (takich jak m.in. orientacja wartościująca, poczucie własnej skuteczności, kompetencje zaradcze, poczucie koherencji, spostrzeganie wzmocnień społecznych).

Na znaczenie dostępu do przeszłych doświadczeń oraz umiejętności antycypowania zdarzeń przyszłych, jako kluczowych dla procesu resocjalizacji, budowania nowych więzi i tworzenia niedewiacyjnej tożsamości, wskazują William R. Muth, Ginger Walker i Sandra Joy Casad (2014). Sposób doświadczania czasu przez osobę osadzoną może być konstruktywny lub destruktywny dla nabywania nowych doświadczeń umożliwiających dokonanie pożądanej, z punktu widzenia celu resocjalizacji, zmiany.

Z przytoczonych badań wnioskować można o związkach perspektywy czasowej i orientacji temporalnej z efektywną lub nieefektywną samoregulacją. Działanie bez umiejętności korzystania z wcześniejszych doświadczeń, skierowane ku mglistym i niedoprecyzowanym celom, lokowanym w nieodległej perspektywie czasowej, realizowane przez osobę o wysokiej skłonności do ryzyka, niezdolnej do odraczania gratyfikacji, a zarazem z niskim poczuciem kontroli i własnej skuteczności, musi prowadzić do niepowodzeń i frustracji. Może przerodzić się ono w impulsywne, agresywne zachowanie lub w pozwalające osiągnąć szybkie korzyści, działanie przestępcze.

Należy jednak pamiętać, że instytucjonalizacja życia codziennego sprzyja skracaniu przyszłościowej perspektywy czasowej (Landau 1975). Zwłaszcza, jeśli dotyczy to instytucji totalnej, której jedną z cech charakterystycznych jest właśnie ścisła kontrola nad czasem osób jej podporządkowanych. Instytucje totalne, do jakich należy więzienie, ograniczają także członkom kontakty ze światem zewnętrznym, traktują ich w sposób zunifikowany, a wszelkie czynności odbywają się w tym samym miejscu i otoczeniu, i są ściśle regulowane przez plan narzucony z góry przez formalne zarządzenia i regulaminy, których realizacja jest pilnowana przez nadzorców (Goffman 2006). Strukturalizując czas w określony, rutynowy sposób, odbiera się osadzonemu możliwość wykształcenia nawyku myślenia o przyszłości, samodzielnego planowania codziennych czynności, tak by mogli nauczyć się lepiej przewidywać konsekwencje własnych działań, co wydaje się dla nich kluczowe. Instytucja więzienia jest też – niejako ze swej natury – zwrócona ku przeszłości negatywnej. Wciąż przypomina skazanym, co niewłaściwego zrobili. Sam pobyt w warunkach izolacji więziennej, jeśli nie będzie wsparty właściwym

oddziaływaniem korekcyjnym i kształtowaniem u skazanych optymalnej, zrównoważonej perspektywy czasowej, nie wystarczy do pojawienia się efektów oddziaływań resocjalizacyjnych.

Implikacje dla oddziaływań resocjalizacyjnych

Do kluczowych założeń psychologicznej teorii czasu sformułowanej przez Zimbardo i Boyda możemy zaliczyć tezę, iż postrzeganie świata, sposób życia, podejmowane decyzje i działania są uwarunkowane przyjmowaną indywidualną perspektywą czasu. Osobiste postrzeganie czasu jest wyuczone (nabyte) i w dużej mierze nieświadome. Stając się świadomym własnej perspektywy postrzegania czasu można ją zmieniać, by kontrolować jakość swojego życia. Te założenia leżą u podstaw terapii, opartej na koncepcji równoważenia perspektyw czasowych (Zimbardo i in. 2013) oraz specyficznych oddziaływań coachingowych (Boniwell, Osin 2015). Uznajemy, iż mogą być one również inspiracją dla efektywnych programów resocjalizacyjnych.

Podstawą oddziaływań skierowanych na poznanie i modyfikację indywidualnej perspektywy czasowej osoby odbywającej karę izolacyjną, powinna być dobra diagnoza². Dzięki niej, w trakcie pracy resocjalizacyjnej i wychowawczej, możliwe staje się różnicowanie oddziaływań z uwagi na perspektywę czasową osadzonych przez oferowanie zadań odpowiednich do dominującej orientacji czasowej, co pozwoliłoby przede wszystkim na harmonizowanie perspektywy czasowej osób poddanych oddziaływaniom. Poniżej przedstawiamy propozycje kierunków takich oddziaływań:

- **Oddziaływania wobec osób o dominującej koncentracji na przeszłości**, winny obejmować przepracowanie najistotniejszych doznanych traumatycznych doświadczeń życiowych, poszukiwanie w przeszłości pozytywnych doświadczeń, sukcesów i przyjemnych doznań oraz nabycie umiejętności korzystania z doświadczeń przeszłości dla unikania błędów i bardziej korzystnego postępowania w teraźniejszości i przyszłości.

.....

² Niestety, polska adaptacja „Zimbardo Time Perspective Inventory” (ZTPI), czyli „Kwestionariusza postrzegania czasu” (Cybis i in. 2012), choć w wersji skróconej, tylko 15-itemowej, niezbyt dobrze sprawdza się w warunkach więziennych. Metoda nie jest dla osadzonych w pełni zrozumiała, niektóre itemy są dla nich trudne do interpretacji – skazani nie wiedzą, czy odpowiadać stosownie do sytuacji, jak było przed osadzeniem, czy jak jest w trakcie odbywania kary. Mają tendencję do przedstawiania się w lepszym świetle, więc mogą nie przyznawać się do problemów ze zrozumieniem twierdzeń lub sposobu odpowiadania. Także diagnozowanie za pomocą metod projekcyjnych, pozwalających na uchwycenie specyfiki funkcjonowania w wymiarze temporalnym, np. „Testu linii” (Cottle 1976) czy „Testu kół” (Cottle 1967; por. Bajcar 2002) wywołuje pewne kontrowersje w stosowaniu w warunkach więziennych. Autorzy artykułu podjęli pracę nad dostosowaniem narzędzi umożliwiających poprawną diagnozę omawianej dyspozycji w szczególnej grupie, jaką jest populacja więzienna.

- **Oddziaływania wobec osób o dominującej koncentracji na teraźniejszości**, muszą uwzględnić dekoncentrację w stosunku do przykrych doznań codzienności więziennej, kształtowanie umiejętności różnicowania spraw przejściowych, bieżących i mniej istotnych oraz trwałych, od tych o dużym znaczeniu. A także kształtować umiejętność traktowania aktualnych trudności jako przejściowych, dbania o siebie, mimo niekorzystnych warunków, by zachować dobrą kondycję psychofizyczną w przyszłości oraz motywować do resocjalizacji, traktowanej jako stymulacja mechanizmów korzystnych i trwałych zmian.
- **Oddziaływania wobec osób o dominującej koncentracji na przyszłości** powinny zawierać planowanie przyszłości w sposób nie życzeniowy, a urealniony; budowanie wiązek celów opartych na rzeczywistej sytuacji i możliwościach osadzonego, zhierarchizowanych i niesprzecznych wewnętrznie oraz zapoczątkowanie w teraźniejszości działań na rzecz pomyślnej przyszłości, takich jak: podjęcie nauki, pracy, spłacenie zadłużeń alimentacyjnych i innych, podtrzymywanie kontaktów z bliskimi podczas odbywania kary i traktowanie więzi zapoczątkowanych w zakładzie karnym jako przejściowych, sytuacyjnych, a nie jako podstawowych źródeł wsparcia w życiu poza murami.

Wydaje się, że uwzględnianie charakteru indywidualnej orientacji temporalnej w resocjalizacji podczas odbywania kary izolacyjnej, mogłyby przynieść wiele korzyści. Gdyby osadzeni nie byli skoncentrowani nadmiernie na przeszłości – nie byłiby tak sfrustrowani i agresywni. Gdyby nie byli skoncentrowani nadmiernie na teraźniejszości, rzeczywistość więzienna i drugie życie nie stanowiłyby dla nich jedynej rzeczywistości, traktowałiby karę jako należną za dokonane czyny, jednak zarazem jako stan przejściowy, w którym można przygotowywać się do zmiany życia na lepsze. Gdyby skazani nie byli skoncentrowani w sposób naiwny, życzeniowy i idealistyczny na przyszłości – nie popełnialiby ponownie błędów i mogliby przygotować się na realia tego, co czeka ich w trudnej drodze ku re-adaptacji po odbyciu kary. Dlatego zbalansowana perspektywa temporalna jest optymalna, a jej znaczenie dla budowania motywacji do udziału w resocjalizacji niewątpliwe.

Wnioski

Uwzględnienie perspektywy czasowej skazanych umożliwia bardziej skuteczne ukierunkowanie oddziaływań resocjalizacyjnych i ich zróżnicowanie. Bez uwzględnienia perspektywy czasowej i indywidualnej orientacji temporalnej osadzonych, mimo sił i środków skierowanych na te oddziaływania, budowanie postawy współpracy w procesie resocjalizacji i motywowanie do korzystnej zmiany jest trudne i często nieskuteczne. Brak efektywności zaś przekłada się nie tylko na powrót do przestępczości byłych więźniów, ale także na wypalenie zawodowe zespołów resocjalizujących i negatywną ocenę społeczną ich ogromnych wysiłków.

Abstract: Individual Time Perspective of Convicts on Imprisonment Sentences: Implications for Social Rehabilitation Interactions

The paper is to offer a new look at temporal perspective, which might supplement resocialization of persons serving custodial sentences in prisons. The neglect of temporal aspects might cause failures in correctional operations. The individualization of resocialization proposals by referring them to the dominant temporal orientation of an inmate makes them more suitable for the convict's psychological functioning's mechanisms and more cognitively accessible for him/her. It motivates to larger commitment to participate in so planned resocialization and creates favourable conditions for time perspective to be balanced. Optimally, a balanced time perspective is a resource, which may increase the likelihood individuals will avoid engaging in criminal behaviour after being released from prison.

Key words: time perspective, prison sentence, resocialization.

Bibliografia

- [1] Ambrozik W., 2008, *Czynniki społecznej readaptacji byłych przestępców*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 2, (red.) Urban B., Stanik J.M., PWN, Warszawa.
- [2] Bajcar B., 2002, *Wskaźniki czasu psychologicznego: przegląd ważniejszych narzędzi pomiaru*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 45(4).
- [3] Bałandynowicz A., 2009, *Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa*, „Probacja”, nr 1.
- [4] Bałandynowicz A., 2010, *Dehumanizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, (red.) Przybyliński S., Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” s.c., Toruń.
- [5] Barnaś R., 2010, *Odbywanie kary pozbawienia wolności a przyszłościowa perspektywa czasowa*, GRIN Publishing GmbH, Munich.
- [6] Boniwell I., Osin E., 2015, *Time Perspective Coachnig*, [w:] *Time Perspectie Theory; Review, Research and Application*, (red.) Stolarski M., Fieulaine N., van Beek W., Springer, New York.
- [7] Boniwell I., Zimbardo P.G., 2007, *Zrównoważona perspektywa czasowa jako warunek optymalnego funkcjonowania*, [w:] *Psychologia pozytywna w praktyce*, (red.) Linley P.A., Joseph S., PWN, Warszawa.
- [8] Chodkiewicz J., Nowakowska K., 2011, *Preferowana orientacja temporalna a przebieg leczenia odwykowego osób uzależnionych od alkoholu*, „Psychiatria Polska”, t. XLV, nr 2.
- [9] Ciosek M., 2003, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa.
- [10] Ciosek M., 2008a, *Szanse resocjalizacji penitencjarnej*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, (red.) Urban B., Stanik J.M., PWN, Warszawa.
- [11] Ciosek M., 2008b, *Zakład karny jako instytucja resocjalizacyjna*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, (red.) Urban B., Stanik J.M., PWN, Warszawa.

- [12] Cope N., 2003, *It's No Time or High Time: Young Offenders' Experiences of Time and Drug Use in Prison*, „Howard Journal of Criminal Justice”, nr 42(2).
- [13] Cottle T.J., 1967, *The Circles Test: An Investigation of Temporal Relatedness and Dominance*, „Journal of Projective Techniques and Personality Assessment”, nr 31.
- [14] Cottle T.J., 1976, *Perceiving Time*, John Wiley & Sons, New York.
- [15] Cybis N., 2012, *Uzależnienie od sieci. Rola osobowości i perspektyw postrzegania czasu*, [w:] *Młoda Psychologia*, t. 1, (red.) Drop E., Maćkiewicz M., Liberi Libri, Warszawa.
- [16] Cybis N., Rowiński T., Przepiórka A., 2012, *Development of the Polish Version of Zimbardo Time Perspective Inventory*. Poster: Ist International Conference on Time Perspective, 5th–8th September, Coimbra, Portugal.
- [17] Gulla B., Tucholska K., 2012, *Time Perspective and the Nuisance of the Isolation Penalty*. Poster: Ist International Conference on Time Perspective, 5th–8th September, Coimbra, Portugal.
- [18] Goffman E., 2006, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, (red.) Jasińska-Kania A., Nijakowski L.M., Szacki J., Ziółkowski M., Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- [19] Keough K.A., Zimbardo P.G., Boyd J.N., 1999, *Who's Smoking, Drinking and Using Drugs? Time Perspective as a Predictor of Substance Use*, „Basic and Applied Social Psychology”, nr 29(2).
- [20] Konopczyński M., 2009, *Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Twórcza resocjalizacja – od korekty do rozwoju*, „Probacja”, nr 1.
- [21] Landau S.F., 1975, *Future Time Perspective of Delinquents and Non-Delinquents: The Effect of Institutionalization*, „Criminal Justice and Behavior”, nr 2(1).
- [22] Liszke W., 2009, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego przez kuratora sądowego*, „Probacja”, nr 3–4.
- [23] Muth W.R., Walker G., Casad S.J., 2014, *The Presence of Time in the Lives of Prisoners: Implications for Literacy Workers*, „The Journal of Correctional Education”, nr 65(1).
- [24] Niewiadomska I., 2007, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- [25] Niewiadomska I., Chwaszcz J., 2010, *Jak skutecznie zapobiegać karierze przestępczej?*, EFS, Lublin.
- [26] Petry N.M., Bickel W.K., Arnett M., 1998, *Shortened Time Horizons and Insensitivity to Future Consequences in Heroin Addicts*, „Addiction”, nr 93(5).
- [27] Sawicka K., 2008, *Terapia w resocjalizacji*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 2, (red.) Urban B., Stanik J.M., PWN, Warszawa.
- [28] Sobol M., Oleś P., 2002, *Orientacja temporalna carpe diem a poczucie satysfakcji z życia*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 45(3).
- [29] Tucholska K., 2007, *Kompetencje temporalne jako wyznacznik dobrego funkcjonowania*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin.
- [30] Zimbardo P.G., Boyd J.N., 1999, *Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric*, „Journal of Personality and Social Psychology”, nr 77(6).
- [31] Zimbardo P.G., Boyd J., 2009, *Paradoks czasu*, PWN, Warszawa.
- [32] Zimbardo P.G., Sword R.M., Sword R.K.M., 2013, *Siła czasu*, PWN, Warszawa.

Źródła internetowe

- [33] Kodeks Karny Wykonawczy, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W-DU19970900557> [dostęp: 8.07.2015].
- [34] Teuscher U., Mitchell S.H., 2011, *Relation Between Time Perspective and Delay Discounting: A Literature Review*, „The Psychological Record” 61(4) Article 7. <http://opensiuc.lib.siu.edu/tpr/vol61/iss4/7/> [dostęp: 8.07.2015].